

IDEOLÓGIA ÉS KRITIKA

Az ideológia fogalmán általában az osztályérdekektől meghatározott képzeteket, nézeteket, eszméket értjük. Újabban az ideológiára is alkalmazzuk a társadalmi tudat mély-ségi szerkezetével kapcsolatos észrevételeket: az ideológia fogalmába besoroljuk az osztályérdekekből fakadó, az osztály-érdekek által kiváltott érzelmeket, akaratokat, vágyakat, vagyis egy sor pszichikai mozzanatot.

Nyilvánvaló, hogy az osztályérdekek fogalmának tisztá-zása nélkül az ideológia fogalma is homályos marad. Ezért szóljunk hát néhány szót az érdekekről is, noha ez a fo-galom ezúttal érdeklődési körünkön kívül esik. Az érdek mindig bizonyos szükségletek kielégítésével kapcsolatos: per-sze a szükséglet lehet reális, a létből fakadó igény, vagy lehet szubjektív kívánás, amely csak látszat szerint szükség-let.

Az osztályérdek, de általában minden csoportérdek a po-litikában a stratégia és a taktika fogalmában tudatosul. A taktika az azonnali feladatok kijelölését (a mindennapok harcait), a stratégia a távoli célok kitűzését jelenti. A tak-tikát – elvileg – mindig a stratégia irányába kell betá-jolni, vagyis mindig egy olyan irányt kell a cselekvésben fel-venni, amely a cél felé mutat.

Így az ideológia fogalmában, ha azt a csoportérdekek ki-fejeződésének tartjuk – és nincs miért nem annak tartanunk –, három réteg különböztethető meg: az érdek a ma-ga köznapi formájában, a perspektivikus vagy végső érdek, és végül az a mód, ahogyan az érdekek megvalósításáért fo-lyó harcok a tevékenységeket befolyásolják az utóbbi irányá-ban. Ahhoz, hogy ilyen betájolás egyáltalán elképzelhető le-gyen, szükséges a végső célt, ezt az ideális mozzanatot reá-lisnak, megvalósultnak tekinteni és a taktikai harcokban ezt a meg-nem-valósultat adotttnak minősíteni.

Az ideológia így a realitásnak egy olyan kifejeződése, amelyben a meg-nem-valósult munkál, amelyben az eszmé-nyi a reális rendező elve. Ez különben a realitás átideologi-

zálásának magyarázata: egyszerű és banális tények az ideologikus szemléletben olyan jelentést hordozhatnak, amely különben idegen tőlük. És ezért van az is, hogy az ideológia a hamis tudat formájában jelentkezhethet.

Csak fokozza a nehézséget az, hogy az ideologikus szemléletben a múlt eseményei is perdületet kapnak: egyértelműen a jelent létrehozó lineáris kronológia formájában sorakoznak fel. A meg-nem-valósult a múltat is „rendezi”, beleviszi a történelmi konfliktusba biztos megoldásának *utólag* konstituált tudatát, amely az eredményt igazolja. A *már* megvalósultba egy olyan elemet magyaráz bele, amely a *még* meg-nem-valósultat teszi egyértelművé. A látszat az, mintha a történelemnek kötelessége volna létrehoznia az így előregyártott jövőt. A jelen a múlt és jövő egységeként tűnik fel, és így egy hibrid-ellentmondás formájában nemcsak befolyásolja, de nagymértékben megszabja az emberek cselekvésének irányát.

Az ideologikumban munkálkodó meg-nem-valósultság a stratégiát (a végső érdeket, azt, ami betájolja a cselekvést) mint megvalósultat veszi fel, és ezért a taktikát tekinti a cselekvés egyedül hatékony céljának. Itt azután végbemegy a lényegnek az a cseréje, amely, mint említettük, a cselekvést nagymértékben meghatározza.

A cselekvésnek mindig vannak *kor-korlátai*, vagyis a kor lehetőségei által megszabott keretei-határai. A cselekvés jellegzetessége ugyanis a hatékonyság, mint ahogy a gondolkodás jellegzetessége is ugyanaz. A hatékonyság viszont a meglévő eszközök (a meglévő tudás) kihasználásának fokában nyilvánul meg; a kor-korlátok az eszközökkel végrehajtott cselekvés hatékonyságának határai.

Am a cselekvésnek mindig vannak *kor-kordái* is, vagyis a kor lehetőségeinek a *tudat* által megszabott keretei-határai. Ez már ideologikum: az emberek, érdekeiknek megfelelően, így, avagy úgy mérik fel a lehetőségeket, és ilyen vagy olyan eszmei korlátot szabnak meg a cselekvésnek.

A lényegcsere két nem egyenértékű, de két egyformán nagy hatóerejű tényező között megy végbe: a taktika tűnik végső célnak, és óriási hatékonysággal mozgósítja az embereket az azonnali végrehajtásra. A realitás a végső győzelmek színterének formájában kívánja magát látni. A reális vereségek természetellenesnek minősülnek, olyan erő tevő-

kenységének, amely ellentétes érdekből gördít akadályokat a hatékony cselekvés elé.

A lényegcsere révén álszintézis jön létre: a meg-nem-valóság eszmény és a megvalósult cél egységében az ideális mozzanat tűnik reálisnak, a reális, a megvalósult pedig ideálisnak; a szintézisben pedig a harmadik mozzanat helyett az egyik, az eszményi fogalmazza újra magát mint célt. De tudjuk: ez a cél ismét csak taktikai.

Az álszintézis persze meghatározza létrehozásának eszközeit is. Ezek nem lesznek válogatósak, hiszen az azonnaliság olyan önmagát sürgető út, amely kiiktatja a perspektívát, az eszközöket megszűrő eszményit. Az eszköz most önmagát igazolja, s úgy tűnik, mintha az eszköz minden esetben szükségszerűen azonos volna azzal, amit éppen felhasználnak. A cél azonosul az eszközzel, és ezzel egy újabb keletkezik.

Az eszközök célok formájában jelentkeznek: ez a roppant tartalmi elem ideálisnak minősül, saját realitását a „legjobb” formájába rejti. A cél, ez a roppant formai mozzanat, az eszköz realitását követeli, és önmagát az eszközben megvalósultnak ünnepli. Az ideológia ezekben az esetekben a meg-nem-valósultat képtelen a maga mozgásában nyomon követni; képtelen erre, mert a realitást és az eszményit szembeállítva nem ragadhatja meg az eszményi objektiválódását és a reális ideologizálódását. Az átmenetek hiányoznak: az ideológia vagy csak a közvetlennel, az adottal foglalkozik, vagy valami távoli és megragadhatatlan után sóvárog. Az ideológiának ezt az állapotát le kell küzdeni: ez célja is, feltétele is a haladásnak.

Persze ide kívánczik az, amit Hegel mond az ún. boldogtalan tudatról, hiszen a fent vázolt helyzet nagyjából a tudatnak ezzel az ellentmondásos megnyilvánulásával azonos: „*A boldogtalan tudat* a magáról való tudat mint a megkettződött, csak ellentmondó lényről. Ez a *boldogtalan, magában kettévált* tudat tehát, mivel lényegének ezt az ellentmondását *egyetlen* tudatnak érzi, kell hogy az egyik tudatban mindig bírja a másikat is, s így mindegyikből közvetlenül ismét kiüzhessék, amikor úgy véli, hogy győzött és az egység nyugalomához jutott. De igazi visszatérése önmagába, vagyis kibékülése magával az élővé vált és egzisztenciát kapott szellem fogalmát fogja mutatni, mert már magában

foglalja azt, hogy mint egyetlen osztatlan tudat kettős. Ő maga *valósággal* az egyik öntudat bepillantása egy másikba, s ő maga *valósággal* mind a kettő, s a kettőnek egysége saját lényege is...” Most azonban számára még „mind a kettő egymásnak idegen lényeg; ő maga, mivel tudata ennek az ellentmondásnak, a változó tudat oldalára áll, s a lényegtelen a maga számára; de mint a változatlanság vagy az egyszerű lényeg tudatának egyúttal arra is kell törekednie, hogy megszabaduljon a lényegteltől, azaz önmagától... Ezzel harc folyik olyan ellenség ellen, akivel szemben a győzelem inkább alulmaradás, s egy siker elérése inkább annyi, mint elvesztése ellentétében.” (*A szellem fenomenológiája*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1961, 113–114.)

A leküzdés módja: az állapot tudatosítása. Még akkor is, ha a meg-nem-valósult szükségszerűen a valóságosnak a formájában jelentkezik. A meg-nem-valósult ugyanis azzal, hogy jelen van, lehetővé teszi a kutató értelem számára a hiány felfedését, azt, hogy az önmagát reálisnak tudót mint a realitás hiányosságát leplezze le. Ez a leleplezés az ideológia számára létkérdés: a marxizmus legjobb képviselői mindig az ideológia kritikusainak tekintették magukat.

1970